

**СПЕЦИФІКА ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОПАГАНДИ ЩО ВИКОРИСТОВУВАЛИСЯ
НАЦИСТСЬКОЮ НІМЕЧЧИНОЮ ТА КОМУНІСТИЧНИМ СРСР СЕРЕД ВІЙСЬК ТА НАСЕЛЕННЯ
ПРОТИВНИКА ПРОТЯГОМ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

УДК 378/14

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.300089>

Віталій Журавель, кандидат військових наук, доцент,
начальник кафедри загальновійськових дисциплін
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

Вадим Нероба, доктор філософії з безпеки державного кордону,
професор кафедри загальновійськових дисциплін
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

Юрій Юрчак, викладач кафедри загальновійськових дисциплін
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

**СПЕЦИФІКА ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОПАГАНДИ ЩО
ВИКОРИСТОВУВАЛИСЯ НАЦИСТСЬКОЮ НІМЕЧЧИНОЮ ТА КОМУНІСТИЧНИМ СРСР
СЕРЕД ВІЙСЬК ТА НАСЕЛЕННЯ ПРОТИВНИКА ПРОТЯГОМ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Досліджено специфіку проведення інформаційно-психологічної пропаганди нацистською Німеччиною та комуністичним СРСР серед військ та населення противника протягом Другої світової війни. Подано аналіз пропагандистських стратегій і методів, застосованих обома державами проти один одного під час конфлікту. Вивчення включає розгляд засобів масової інформації, інформаційно-психологічного впливу на мораль військових та цивільних, а також оцінку ефективності цих зусиль. Стаття робить унікальний внесок у розуміння використання інформаційної війни в контексті військових стратегій. Розкрито необхідність удосконалення системи забезпечення національної безпеки України з урахуванням специфіки Державної прикордонної служби України. Розглянуто окремі підходи до визначення гібридної війни, визначено її сутність та загальні риси гібридної війни, проаналізовано проблемні питання захисту національних інтересів на державному кордоні. Стаття підкреслює, що інформаційно-психологічна пропаганда відіграла вирішальну роль у військових стратегіях Німеччини та СРСР під час Другої світової війни, впливаючи на моральний дух, поведінку військ і цивільного населення. Дослідження виявило, що ефективність інформаційно-психологічної пропаганди була зумовлена її здатністю адаптуватися до змінюваних умов і потреб аудиторії, а також використанням інноваційних методів і засобів масової інформації. Наше дослідження закликає до подальшого вивчення пропаганди як інструменту війни та її впливу на сучасні конфлікти.

Ключові слова: гібридна війна; національна безпека; Державна прикордонна служба України; збройна агресія; інформаційна складова війни; безпека державного кордону; інформаційно-психологічна пропаганда.

Лім. 13.

Vitaliy Zhuravel, Ph.D. (Military Sciences), Associate Professor,
Head of the Combined Military Disciplines Department,
Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the
State Border Guard Service of Ukraine

Vadym Neroba, Doctor of Sciences (Philosophy),
Professor of the Combined Military Disciplines Department,
Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the
State Border Guard Service of Ukraine

Yuriy Yurchak, Lecturer of the Combined Military Disciplines Department,
Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the
State Border Guard Service of Ukraine

**SPECIFICITY OF INFORMATIONAL AND PSYCHOLOGICAL PROPAGANDA
USED BY NAZI GERMANY AND THE COMMUNIST USSR AMONG THE TROOPS
AND POPULATION OF THE ENEMY THROUGHOUT OF THE SECOND WORLD WAR**

The specifics of informational and psychological propaganda carried out by Nazi Germany and the communist USSR among the enemy's troops and population during the Second World War were studied. An analysis of the propaganda strategies and methods used by both states against each other during the conflict is presented. The study includes consideration of mass media, information and psychological influence on military and civilian morale, as well as evaluation of the effectiveness of these efforts. The article makes a unique contribution to understanding the use of information warfare in the context of military strategies. The need to improve the system of ensuring the national security of Ukraine, taking into account the specifics of the State Border Service of Ukraine, was revealed. Separate approaches to the definition of hybrid war are considered, the essence and general

СПЕЦИФІКА ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОПАГАНДИ ЩО ВИКОРИСТОВУВАЛИСЯ НАЦИСТСЬКОЮ НІМЕЧЧИНОЮ ТА КОМУНІСТИЧНИМ СРСР СЕРЕД ВІЙСЬК ТА НАСЕЛЕННЯ ПРОТИВНИКА ПРОТЯГОМ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

features of hybrid war are defined, and problematic issues of protecting national interests at the state border are analyzed. The article emphasizes that information and psychological propaganda played a decisive role in the military strategies of Germany and the USSR during the Second World War, influencing the morale, behavior of the troops and the civilian population. The study found that the effectiveness of information and psychological propaganda was determined by its ability to adapt to changing conditions and needs of the audience, as well as the use of innovative methods and mass media. Our research calls for further study of propaganda as an instrument of war and its impact on contemporary conflicts.

Keywords: hybrid war; National security; State Border Service of Ukraine; armed aggression; informational component of war; security of the state border; information and psychological propaganda.

Постановка проблеми. У сучасних умовах роль та значення інформаційного фактору у житті країни різко зростає. Інформаційне середовище може прискорювати або сповільнювати розвиток усіх сфер суспільного життя, зокрема процесів, що пов'язані з безпекою державного кордону.

З часу початку російської агресії загрози національній безпеці України посіли одне з перших місць, зокрема загрози інформаційного характеру, особливо небезпечні під час бойових дій. Радикальні зміни відбулися після початку російської агресії проти України у 2014 р. З 24 лютого 2022 р. це питання набуло ще більшого значення для безпеки державного кордону та забезпечення обороноздатності держави загалом.

Державна прикордонна служба України має завдання забезпечити недоторканність державного кордону та охорону суверенних прав України у прилеглий зоні та виключній (морській) економічній зоні [10]. Під час воєнного вторгнення країни агресора виникає питання охорони та захисту державного кордону у складних умовах збройного конфлікту, який на початковому етапі мав характер гібридної війни на сході і півдні України. Загрози національній безпеці, суверенітету та територіальної цілісності держави і безпеці державного кордону передовсім пов'язані з агресією країни-агресора, яка намагається анексувати територію України. На сьогоднішній день під час бойових дій та збройного протистояння було знищено або захоплено значну кількість об'єктів прикордонної інфраструктури, техніки й озброєння. У цьому протистоянні саме Державна прикордонна служба України стоїть на передовій у відновленні суверенітету та територіальної цілісності України.

Враховуючи це, особливо важливим стає пошук шляхів для забезпечення виконання функцій Державної прикордонної служби України, виявлення та подолання проблем у сфері захисту національних інтересів на державному кордоні, а також впровадження сучасних наукових підходів у цій галузі. Сьогодні ці завдання видаються необхідними, оскільки ефективна та добре забезпечена робота Державної прикордонної служби України є надзвичайно важливою для захисту національних інтересів країни.

Проблема дослідження аспектів гібридної війни стала актуальною після вторгнення російської федерації в Україну у 2014 р. Гібридна війна є сучас-

ною формою воєнної діяльності, яка використовує комбінацію військових, політичних, економічних, соціальних, інформаційних та інших засобів, щоб досягти власних військових і політичних цілей. Це новий підхід ведення війни, що відрізняється від традиційної, при якому задіяна виключно військова сила.

Однак гібридна війна стає дедалі більш поширеною та викликає загрозу для міжнародної безпеки. Вона відрізняється від традиційної війни тим, що відбувається у різних напрямках, зокрема в електронному просторі. Це вимагає розроблення нових стратегій і методів захисту. Загалом гібридна війна є однією з найменш вивчених форм ведення війни.

Особливості ведення інформаційно-психологічної пропаганди що використовувалися нацистською Німеччиною і комуністичним СРСР серед військ та цивільного населення противника в роки Другої світової війни полягають у вивченні стратегій та методів пропаганди, які використовувалися Німеччиною та СРСР один проти одного під час Другої світової війни. Основна увага зосереджена на вивченні тактик розповсюдження інформації, психологічного впливу на війська та цивільне населення ворога, а також ефективності цих зусиль у контексті військових і політичних цілей. Стаття висвітлює використання різних засобів масової інформації, включаючи радіо, пресу, листівки, а також аналізує вплив пропаганди на моральний дух військовослужбовців і населення, на перебіг війни загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженнях та публікаціях сьогодення вивчається вплив гібридної війни на планування й проведення військових операцій, на зміни політики, стратегії та тактики, а також принципи й практики застосування військової сили. Виявляється, що гібридна війна змінює тактику та принципи військового планування. Як свідчить аналіз наукових праць, проблема збройного гібридного конфлікту викликає значний інтерес сучасних дослідників, політиків, експертів та журналістів. Особливістю висвітлення і дослідження цього конфлікту є увага світової спільноти до збереження територіальної цілісності України.

Специфіка розв'язаної росією війни за методами ведення відрізняється від традиційних воєн, що відбувались у ХХІ ст. Надзвичайна актуальність цієї проблеми зумовлює значний інтерес науковців.

Проблему гібридної війни досліджували Д. Купрінко, А. Братко, В. Торічний, Т. Білецька, Ю. Івашков та інші вчені [11; 4].

СПЕЦИФІКА ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОПАГАНДИ ЩО ВИКОРИСТОВУВАЛИСЯ НАЦИСТСЬКОЮ НІМЕЧЧИНОЮ ТА КОМУНІСТИЧНИМ СРСР СЕРЕД ВІЙСЬК ТА НАСЕЛЕННЯ ПРОТИВНИКА ПРОТЯГОМ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Питання протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на персонал органу охорони державного кордону в контексті інформаційної війни розглядали В. Демський, О. Пархомов. Вони вивчали негативний інформаційно-психологічний вплив, враховували вплив соціуму на особистість [5; 13].

Наша розвідка розкриває історичний експурс, який проводиться у часи Другої світової війни, особливості ведення інформаційно-психологічної пропаганди нацистською Німеччиною і комуністичним СРСР серед збройних формувань та цивільного населення противника в роки Другої світової війни розкриває аналіз пропагандистських стратегій і методів, застосованих обома державами проти один одного під час конфлікту.

Метою статті є розкриття специфіки ведення інформаційно-психологічної пропаганди нацистською Німеччиною і комуністичним СРСР серед військ та цивільного населення противника в роки Другої світової війни, детальний аналіз і порівняння пропагандистських кампаній, що були проведені Німеччиною та СРСР протягом Другої світової війни, з метою виявлення їхніх особливостей, тактик і ефективності. Основна увага приділяється дослідженню методів психологічного впливу на військовослужбовців і цивільне населення противника, а також оцінці впливу цих зусиль на хід війни та моральний дух залучених сторін.

Виклад основного матеріалу. Німецьке керівництво відносило пропагандистську війну на однаковий рівень з військовим, економічним та дипломатичним протистоянням, оцінюючи її значення та потенційну ефективність. Гітлер визначав своє ставлення до пропагандистських методів впливу на ворога, зауважуючи: “Пропаганда, побудована на зовсім нових принципах, буде мати таке ж значення у майбутньому, як артилерійська підготовка до фронтальних атак в траншейній війні, і її метою буде психологічно вразити противника до початку бойових дій армій”. Як керівник імперського міністерства пропаганди, Геббельс визначав роль інформації у майбутніх військових кампаніях: “Інформація під час війни – це зброя для бою, яке використовується для ведення війни, а не просто для передачі фактів”. Щодо впливу на громадську думку у зарубіжних країнах, передбачалося використовувати такі методи:

1. Розповсюдження інформації за допомогою інформаційних агентств, радіо, відправки за кордон німецьких журналів і газет, листівок; через агентурну мережу та власних кореспондентів за кордонами країни.

2. Організація виставок-ярмарків у Німеччині, участь у подібних заходах за кордоном.

3. Створення програм обміну з країнами союзниками у різних галузях (спорт, мистецтво, наука, виховання молоді тощо).

У серпні 1939 р. було здійснено останню передвоєнну пропагандистську спробу покласти вину на Польщу в агресії, щоб перекласти відповідальність за початок війни на неї. Польська пропагандистська кампанія пройшла дуже успішно: лише через розповсюдження агітаційних матеріалів у формі листівок однією групою пропаганди в районі Модлін – Варшава майже тисяча поляків прийняли рішення добровільно перейти на сторону Німеччини.

Пропаганда нацистської Німеччини досягла свого найвизначнішого успіху в 1943 р., під час бойових дій та окупації Французької держави. Провідними засобами ворожої геббельсівської пропаганди були “чорні” радіостанції, які маскувалися під французькі передавачі. Із їхньою допомогою розповсюджувалися різноманітні чутки, несправжні новини, спотворювалося інформаційне поле, піддавалися нищівній, шаленій критиці уряд і збройні сили Франції, сіялися безвихідність та панічні настрої поразки, серед цивільного населення і французьких військовослужбовців [7]. У 1940 р. керівники основних пропагандистських центрів Рейху отримали завдання підготувати населення до майбутнього вторгнення та ведення війни проти Радянського Союзу. Усі установи і відомства негайно розпочали активізацію роботи зі збору та обробки матеріалів для антирадянської пропаганди на початковому етапі війни. Найбільші успіхи пропагандистська машина Рейху отримала в 1942 р. Значна кількість перебіжчиків і полонених у 1941 р. була викликана, насамперед, надзвичайно сприятливою бойовою обстановкою яка була на фронтах, і це було на користь нацистського Рейху. Тому приписувати успіхи лише ефективному впливу пропаганди в цьому році було б не об’єктивно. Щодо 1942 р., за період з травня до грудня до німецької сторони добровільно приєдналися 79 тисяч 319 військовослужбовців. Багато хто з них добровільно здався німцям [1].

Основою німецької пропаганди були такі ідеї:

– Пояснення несподіваного нападу на Радянський Союз: “Жидівсько-комуністичний уряд” під проводом Джугашвілі-Сталіна порушив договори, укладені з нацистською Німеччиною.

– Місія Вермахту як визвольна: “Німецьким військам було наказано прогнати більшовиків, які знущються та експлуатують населення Радянського Союзу”.

– Ситуація в СРСР: “Вам тлумачили про соціалізм і рівність, а отримали лише бідність та знущання”.

– Заклик до спільної боротьби: “Спрямуйте свою зброю проти цієї влади, і ви визволите світ від ворогів всього цивілізованого людства”.

Головну роль у пропаганді Вермахту відіграв генерал Власов. Гасло акції було сформульоване так: “Росіяни звертаються до інших росіян”. Листівки були складені представниками Власова; вони також

СПЕЦИФІКА ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОПАГАНДИ ЩО ВИКОРИСТОВУВАЛИСЯ НАЦИСТСЬКОЮ НІМЕЧЧИНОЮ ТА КОМУНІСТИЧНИМ СРСР СЕРЕД ВІЙСЬК ТА НАСЕЛЕННЯ ПРОТИВНИКА ПРОТЯГОМ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

брали участь у трансляціях через гучномовні станції, регулярно транслюючи звернення Російського комітету до командирів і бійців Червоної Армії та всього російського та інших народів Радянського Союзу. “Відкритий лист червоноармійцям і радянським командирам від добровольців Російської визвольної армії” також був широко поширюваний [8].

Ще одним завданням цієї пропагандистської акції було переконати радянських військовослужбовців застосуванням новітньої, невідомої раніше зброї, такої як танки “Тигр”, САУ “Пантера” та інші, і тим самим звернутися до їхніх страхів інстинктів самозахисту й збереження життя. Більше того, тим радянським солдатам і офіцерам, які вважали себе ворогами комуністичної влади, було обіцяно певні пільги у випадку потрапляння в полон. У наказі Верховного командування Вермахту чітко вказувалося, що кожен військовослужбовець Червоної Армії, що самовільно покинув свою військову частину й приєднався до німецьких військ, “має розглядатися не як військовополонений, а як добровільний перехідник на бік німецької армії”. Але пропагандистська кампанія Вермахту та військова операція на Курському напрямку завершилися невдачею.

Незважаючи на те, що для здійснення цієї операції витрачалось багато зусиль і ресурсів, її результати були скромними через зміну ситуації на фронтах на користь радянської армії. Більш пристосовані до ведення боїв і виживання у зимових умовах, радянські військові ставали дедалі більш скептичними щодо ворожих “обіцянок”, тому ефективність пропаганди зменшувалася. Також варто відзначити вплив пропагандистської діяльності фашистської Німеччини на території України. Сприятливе географічне положення та природні багатства України зробили її не лише місцем військових сутичок, але й ареною інтенсивної пропагандистської боротьби.

На початку німецько-радянської війни відкрито проблеми у політичному та військовому керівництві Радянського Союзу, невисоку підтримку дій уряду серед деяких верств населення, особливо на українських теренах. Констатується, що до кінця 1941 р. практично вся територія України була окупована ворожими військами. Вони контролювали приблизно 80 мільйонів осіб, що складало 42 % населення Радянського Союзу, а також значну долю його економічного потенціалу, та утримували 3,8 мільйона радянських військовополонених (з яких, за оцінками, 1,3 мільйона становили українці).

Зазначимо, що діяльність окупаційних пропагандистських спецслужб на території України можливо розглядати в контексті трьох етапів, кожен з яких мав свої особливості.

На першому етапі війни переважали прагнення західних і східних українців на відновлення української державності з приходом окупаційних військ, припинення репресій щодо мирного населення та

зміну форми власності, особливо в сільській місцевості на землю.

Нацистська пропаганда майстерно використовувала очікування українського народу. Це призвело до зменшення (а в деяких місцях – повної відсутності) опору перед німецькими військами, оскільки їх бачили як визволителів від комуністичної диктатури; підтримки окупаційних сил та утворення місцевих владних структур. Це було досягнуто завдяки використанню у пропагандистських матеріалах таких тем, як залякування цивільного населення успіхами німецьких військ, нагадування про жадливість більшовицької диктатури і акцентування на національних почуттях українського народу.

На захоплених територіях, де населення вже було залученим до спілкування з новою адміністрацією, активно застосовувалася методика пропаганди через кіно. З урахуванням технічного рівня того часу, це був найефективніший спосіб подання пропагандистської інформації. Починаючи з початку німецької окупації, у кінотеатрах показували фільми, перекладені на українську мову, більшість яких були документальними.

У тилу нацистські пропагандисти широко задиювали “чорну пропаганду”, тобто інформацію з пронимецького джерела відтворювали у формі автентичних радянських газет та журналів. Проте їх вважали недостатньо ефективними та впливовими, тому шукали способи підвищення їхньої ефективності. У “Доповіді рейхскомісару Коху” від третього липня 1942 р. вказувалося, що для оцінки ефективності пропаганди в Україні необхідно враховувати місцеві зв’язки, склад населення, особливості радянської пропаганди та змінений спосіб мислення населення після більш як 20 років комуністичного правління [8].

На другому етапі ситуація на фронтах почала змінюватися. Отже, змінювалася й політика німецького владування в Україні. Початково окупанти спрямовували репресії головню проти комуністів та євреїв, але згодом всі мешканці потрапили під удар принципу колективної відповідальності у випадках активної участі у партизанських діях або невиконання наказів німецької влади. Вони повністю перестали співпрацювати з українськими патріотами-державниками і націоналістами, перейшли до застосування методів терору і залякування. Наприклад, за вбивство чотирьох німецьких солдатів було знищено село Обухівка, а всіх мешканців розстріляно. Крім заручників, окупанти страчували також “посередників – осіб, підозрюваних у зв’язках з партизанами.

Головним елементом німецької пропаганди на цьому етапі було те, що всі пропагандистські заходи спрямовувалися на викликання тваринного страху серед населення. Широко використовувалася візуальна агітація, така як розповсюдження листівок із закликами до беззастережного підкорення

СПЕЦИФІКА ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОПАГАНДИ ЩО ВИКОРИСТОВУВАЛИСЯ НАЦИСТСЬКОЮ НІМЕЧЧИНОЮ ТА КОМУНІСТИЧНИМ СРСР СЕРЕД ВІЙСЬК ТА НАСЕЛЕННЯ ПРОТИВНИКА ПРОТЯГОМ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

німецькій владі та сприяння їй. Тематика пропагандистських матеріалів включала повідомлення про постійні розстріли й тортури.

Німецькими пропагандистами сплановано використовувалися такі тези для пропаганди:

– У Радянському Союзі не було родини, члени якої не підпали під ті чи інші репресії;

– Значна кількість невинного цивільного населення була переселена (примусово депортована) для праці в інших (віддалених) місцях;

– Масові депортації не припиняються навіть сьогодні;

– Немає самостійного вибору спеціальності та роботи;

– Без дозволу спецслужб неможливо переїжджати з одного місця на інше, змінювати місце проживання;

– Незначне запізнення на навчання чи роботу карається роками в'язниці, засланням до Сибіру;

– На рівних з дорослими безжалісно експлуатуються діти, підлітки;

– Колгоспи і радгоспи безоплатно експлуатують працю людей на користь уряду;

– Релігійна міжконфесійна толерантність є, по суті, фальшивка.

Третій період пропагандистських заходів припав на час поступового звільнення України від нацистів, що спонукало німців змінити зміст і тему їх пропагандистських матеріалів. Основною тезою стала ідея про те, що після фашистського режиму прийде ще кривавіша більшовицька диктатура. Проте щодо України, ворожа пропагандистська машина допустила помилку, розглядаючи її лише як географічний об'єкт, а не потенційну державу. Це спричинило некоректне перенесення акцентів у пропаганді з національно-державницьких на політико-ідеологічні, що не відповідало поглядам українського народу, який ставив опір будь-якій формі диктатури [12].

Доцільно відзначити, що у використанні спеціальних видів зброї відбувається модернізований підхід до психологічного впливу, особливо на цивільне населення противника. Такі дії наближаються до актів тероризму, але водночас вони також є частиною психологічної війни, особливо коли метою стає саме мирне населення. Прикладом може бути застосування ракетної зброї, такої як літаки-снаряди Фау-1 та балістичні ракети Фау-2, що, як вважало керівництво Третього Рейху, було удару по моральному духу противника. Наприкінці 1930-х рр. радянський уряд також зміцнював свій апарат спеціальної пропаганди (СП) в перспективі майбутньої війни.

Підсумовуючи характер окупаційної пропаганди в Україні, можна зробити висновок, що її успішність залежала не лише від вправного використання пропагандистських матеріалів, але й від сподівань українського народу на звільнення від більшови-

цької диктатури та відновлення державності, а також від ситуації на фронтах.

Початковим кроком у організації та проведенні пропаганди серед військових і цивільного населення противника були облік і перевірка осіб, які мали знання, навички, та вміння спілкуватися іноземними мовами, виконані на основі Директиви Головного політичного управління Радянської Червоної Армії від 29 червня 1938 р. Згідно з наказом Народного комісара оборони Радянського Союзу від десятого липня 1939 р., було організовано 24 редакції, які видавали іноземні газети, включаючи три редакції, які працювали німецькою мовою. Основне завдання цих редакцій полягало у підготовці літературних працівників теоретично та практично для того, щоб у випадку війни негайно розпочати видання літератури на відповідних іноземних мовах для розповсюдження серед військових і цивільного населення противника.

Керівництво Радянської Червоної Армії розуміло необхідність вдосконалення та зміцнення органів спеціальної пропаганди. шостого серпня 1940 р. було прийнято рішення про створення у політичних управліннях прикордонних військових округів спеціальних відділів для роботи серед збройних формувань і цивільного населення противника, в які входили раніше створені редакції газет і видання іноземними мовами. У політичних відділах армій були створені відповідні підрозділи, а в штатах дивізійних політичних відділів – уведено посаду старшого інструктора з роботи серед військ противника [2].

На початок осені 1940 р. остаточно були сформульовані “Тези про цілі й завдання пропаганди серед військ і населення противника”, які стали основою Директиви ГПУ № 0267 від 12 жовтня 1940 р. У документі визначалися основні завдання та функції структур спеціальної пропаганди як у мирний, так і у воєнний час. Так, у мирний час підкреслювалася необхідність глибокого вивчення морально-психологічного стану і системи політичного виховання в арміях ймовірних противників, підготовки та надання командуванню оглядів військово-політичної ситуації, постійного вдосконалення знань іноземних мов, а також тренування у написанні та виданні агітаційно-пропагандистських матеріалів.

У структурі Головного політуправління відділу керівництва друкованими матеріалами, які видавалися іноземними мовами, було створено відділ спеціальної пропаганди серед збройних формувань і цивільного населення противника, який з метою конспірації отримав назву сьомого відділу.

Оскільки обсяг завдань розширився, а їхні розміри значно збільшилися, офіцери відділу почали налагоджувати співпрацю з різними центральними установами й організаціями: радіокомітетом, ТАРСом, всесоюзною спілкою культурного зв'язку, Іноземним видавництвом і його друкарнею “Искра революции”,

СПЕЦИФІКА ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОПАГАНДИ ЩО ВИКОРИСТОВУВАЛИСЯ НАЦИСТСЬКОЮ НІМЕЧЧИНОЮ ТА КОМУНІСТИЧНИМ СРСР СЕРЕД ВІЙСЬК ТА НАСЕЛЕННЯ ПРОТИВНИКА ПРОТЯГОМ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

які здатні видавати літературу понад шістдесятма іноземними мовами [3]. Утім, 12 жовтня 1940 р. майже розпочалася процедура формування основних структур у політичних органах прикордонних військових округів для взаємодії з військами противника. Одна з основних і найперших директив Головного політичного управління одразу після нападу німецьких військ наказувала військовим радам та керівникам політичних органів звернути увагу на три ключові аспекти, що характеризують становище противника: настрої солдат, втрати частин та дії на їхній території. Під час збройного конфлікту радянські спеціальні служби мали провести масштабну діяльність серед військ та цивільного населення противника [2].

Серед завдань було пояснення справжніх мотивів війни, підтримка пацифістських настроїв, залучення симпатій до Радянського Союзу, формування негативного ставлення до керівництва країн-агресорів, а також викриття важкого становища цивільного населення, особливо родин військовослужбовців, та заклик до переходу військових противника на бік Радянського Союзу.

Однією із характерних рис тогочасних радянських листівок як ключового засобу пропаганди була їхня відкрито революційна спрямованість – у передачі ідей акцентувалося на практичній діяльності апарату спеціальної пропаганди, що зустрічало опір серед солдатів, вихованих у фашистській ідеології. Це відображено у десяти тезах, схвалених Радянським бюро військово-політичної пропаганди, що стали базою проведення спеціальної пропаганди під час війни. Кожна з цих тез була видана окремою листівкою 24 червня 1941 р. Головним політичним управлінням Радянської армії. Ці тези, разом із закликами до “дружби між німецьким і російським народами”, “спільної боротьби”, “знищення Гітлера” та іншими, не враховували реальний морально-політичний настрій солдатів Вермахту. Свідченням цього є і перші листівки, які переважали до грудня 1941 р. Це – “Wofür kämpfst du?”, “Stoppen! Dies ist ein Land der Arbeiter und Bauern”, “Was Sie tun?”, “Gegen wen kämpfst du?”.

Можна ствердити, що в основу спецпропаганди, переважно під час ранніх оборонних боїв літа та осені 1941 р., було закладено стару політичну ідею “робітничо-селянської революції”, яка була автоматично запозичена з часів громадянської війни та військової інтервенції 1918–1925 рр.

Інші методи впливу на підконтрольні війська гітлерівського Вермахту використовувалися також. Радянські спеціальні служби з пропаганди видавали “Новий солдатський пісенник”, який був успішною імітацією німецького оригіналу. Згідно з висновком німецького керівництва, це був зразок “пропаганди, спрямованої на підрив віри у власні війська у їх

військово-політичне керівництво, що заохочувало їх до переходу на бік німців та здачі в полон”.

Однак під час організації спеціальної пропаганди виникла проблема, яку не можна було ефективно розв’язати без участі військовополонених. Ця проблема полягала у тому, що спроби морального та психологічного впливу на противника шляхом дискредитації його політичного й державного керівництва, особистих якостей політичних та військових лідерів, мети війни, викриття важкого становища країни, зокрема збройних сил і цивільного населення, потребували детального знання їх повсякденного життя, настроїв, психології, менталітету тощо. Без цього спеціальна пропаганда не забезпечувала бажаного ефекту.

Після першого етапу війни акцент у інформаційно-пропагандистській роботі зсунувся з класових аспектів на “загальнонародські”. Зміна полягала в тому, що пропаганда вже була спрямована не “проти” чого-небудь, а радше – “за” певні ідеали чи цінності. Так, у 1941 р. класові принципи використовувалися у понад 60 % радянських пропагандистських матеріалів, а у 1943 р. цей показник зменшився до 35 %.

Новим напрямом у радянській спеціальній пропаганді стало використання “сентиментальних тем”, коли основним об’єктом впливу стали родинні почуття (наприклад, листівка “Пам’ятай про свою дитину”).

Основними обов’язками радянських органів спеціальної пропаганди на зайнятих німцями територіях було перешкоджання діяльності ворожих окупаційних органів влади та змушення представників українського населення видавати активістів національно-визвольного руху для їхнього знищення.

Діяльність радянської та спеціальної пропаганди на окупованій Україні була успішною, оскільки вона ефективно використовувала низький рівень життя під час німецької окупації порівняно з радянським періодом. Німецькі репресії серед населення дозволили радянським спецслужбам активно діяти, навіть за словами представників нацистського режиму, які визнавали, що “більшовицькі агенти дуже активно діють, щоб завдати шкоди в тилу окупованих земель”. Радянська спеціальна пропаганда ґрунтувалася на низці принципів, таких як недостатнє забезпечення харчами, голод серед населення, неправдиві твердження німецької пропаганди, обіцянки про невідворотне повернення радянських військ та покарання зрадників, а також патріотичні заклики до боротьби за свою батьківщину.

Активна робота радянської та спеціальної пропаганди підтверджується інформацією, яка міститься у “Довідці про стан політичної роботи серед населення і партизанів на окупованих територіях України”. За вказаний період, з 15 листопада 1942 р. до червня 1943 р., на окупованих територіях України відбувалася інтенсивна агітаційно-пропагандистська

СПЕЦИФІКА ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОПАГАНДИ ЩО ВИКОРИСТОВУВАЛИСЯ НАЦИСТСЬКОЮ НІМЕЧЧИНОЮ ТА КОМУНІСТИЧНИМ СРСР СЕРЕД ВІЙСЬК ТА НАСЕЛЕННЯ ПРОТИВНИКА ПРОТЯГОМ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

діяльність. Було розповсюджено дев'яносто п'ять різних видів листівок загальною кількістю 10 млн 354 тис. примірників. Крім того, було розповсюджено тридцять листів-звернень Політуправління РСЧА українською мовою накладом 1 млн 700 тис. примірників. Українські газети “Комуніст”, “Радянська Україна” і “За Радянську Україну” також були розповсюджені великою кількістю, загалом понад два мільйони примірників. Крім того, у квітні-травні було відправлено 84 500 примірників центральних газет. Серед яких найбільш відомі “Правда” та “Известия” [3].

Фахівці радянської спеціальної пропаганди рідко використовували психологічні методи, а коли й враховували психіку людини та зверталися до її психічних станів, то часто робили це у грубій, образливій формі або через примітивне залякування, що викликало негативну реакцію. У своїй політичній роботі вони змішували внутрішню пропаганду із зовнішньою. Це призводило до використання різноманітних мовних та стилістичних засобів, які були складні для розуміння та сприйняття, особливо для німецьких солдат, орієнтованих на інші цінності. Такий підхід ускладнював сприйняття інформації як емоційно, так і інтелектуально, оскільки спрямовувався не на середнього німецького вояка, а на радянського, промовляючи німецькою мовою.

Негативним аспектом радянської пропаганди було те, що замість цілеспрямованого збудження емоційної сфери психіки для заохочення поведінки, яка підірвала б морально-бойовий потенціал та бойовий дух противника, вона виконувала функцію з перевиховання німецьких військовослужбовців на основі комуністичних цінностей.

На другому етапі війни (1943–1944) радянська спеціальна пропаганда, спрямовувалася проти німецьких збройних сил, досягла значних результатів.

Однією з важливих особливостей спеціальної пропаганди під час Другої світової війни було формування основних стратегій пропагандистських матеріалів та вдосконалення форм і методів впливу на військових та цивільне населення противника.

Друга значуща особливість полягала у тому, що на початковому етапі війни пропаганда здійснювалася без прямого безпосереднього контакту з цільовим об'єктом, і мало уваги приділялося зворотній інформації щодо ефективності психологічного впливу.

Третьою важливою особливістю спеціальної пропаганди під час війни було використання іноземних мов. Під час Другої світової війни німецькі патріотичні організації, такі як Національний комітет “Вільна Німеччина” і “Союз німецьких офіцерів”, активно використовували німецьку мову для пропаганди [6].

Четверта особливість спеціальної пропаганди, спрямованої на збройні сили та населення противника, полягала в ідентифікації проблем, які найчас-

тіше хвилювали військовослужбовців Вермахту під час війни на території СРСР:

- Пояснення справедливої мети та цілей війни з боку Радянського Союзу та розкриття несправедливого, агресивного характеру вторгнення, спровокованого нацистським фашизмом та його союзниками;

- Демонстрація послідовного зміцнення потужності Радянського Союзу та цілковитої бойової готовності як Радянської Армії, так і Флоту, інформування про неминучу перемогу над нацистською армією та поразку нацистського імперіалізму;

- Відверте виставлення на показ “загострення суперечностей” як серед гітлерівської армії й німецького тилу, так і між арміями нацистської Німеччини та її васалів;

- Висвітлення зростання антинацистського руху серед народів окупованих країн;

- Широка пропаганда “правди” про Радянський Союз та розкриття антинародного характеру нацистського гітлерівського режиму;

- Пояснення шляхів і способів виходу особового складу Вермахту та його союзників з війни у формі індивідуальної та колективної капітуляції і здачі в полон [6].

Таким чином, вивчення особливостей пропаганди Німеччини та СРСР під час Другої світової війни свідчить, що німецька пропаганда була більш розвиненою, оскільки враховувала історичний та практичний досвід у цій сфері. Німецькі органи пропаганди готувалися до війни з СРСР завчасно, детально працюючи над матеріалами та використовуючи різноманітні джерела інформації для впливу на морально-психологічний стан військ і населення.

Висновки. Стаття підкреслює, що інформаційно-психологічна пропаганда відіграла вирішальну роль у військових стратегіях Німеччини та СРСР під час Другої світової війни, впливаючи на моральний дух, поведінку військ і цивільного населення. Дослідження виявило, що ефективність інформаційно-психологічної пропаганди була зумовлена її здатністю адаптуватися до змінюваних умов і потреб аудиторії, а також використанням інноваційних методів і засобів масової інформації. Наше дослідження закликає до подальшого вивчення пропаганди як інструмента війни та її впливу на сучасні конфлікти.

Перспективи подальших досліджень в означеному напрямі вбачаємо у шляхах формування готовності майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України до протидії негативному інформаційному впливу на особовий склад.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бунєв Т.В., Блощинський І.Г., Сінкевич С.В. Історія війн та збройних конфліктів : підручник. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2016. 340 с.

2. Війна і міф. Невідома Друга світова / за заг. ред. О. Зінченка, В. В'ятровича, М. Майорова. Харків : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2016. 272 с.

СПЕЦИФІКА ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОПАГАНДИ ЩО ВИКОРИСТОВУВАЛИСЯ НАЦИСТСЬКОЮ НІМЕЧЧИНОЮ ТА КОМУНІСТИЧНИМ СРСР СЕРЕД ВІЙСЬК ТА НАСЕЛЕННЯ ПРОТИВНИКА ПРОТЯГОМ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

3. В'ятрович В. Україна. Історія з грифом "Секретно". Харків: "Клуб Сімейного Дозвілля", 2022. 512 с.
4. Демський В.В., Юрчак Ю.М. Проблема захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу на персонал відділу охорони державного кордону в контексті інформаційної війни. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Психологічні науки*. Хмельницький: НА ДПСУ, 2019. Вип. 1 (12). С. 83–94.
5. Демський В., Кабачинський М., Юрчак Ю. Програма протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на особовий склад органу охорони Державного кордону. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: психологічні науки* / гол. ред. О.Ф. Волобуєва. Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2019. № 4 (15). 357 с.
6. Жарков Я.М., Компанцева Л.Ф., Остроухов В.В. Петрик В.М., Присяжнюк М.М., Скулиш Є.Д. Історія інформаційно-психологічного протистояння: підруч. / за заг. ред. д. ю. н., проф., засл. юриста України Є.Д. Скулиша. Київ: Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2012. 212 с.
7. Кабачинський М.І. Історія кордонів України: навч. посіб. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2008. 344 с.
8. Кентій А., Лозицький В. Радянські партизани 1941–1944: світло й тіні. Київ, 2010. 80 с.
9. Купрієнко В.Д. Рекомендації суб'єктам забезпечення прикордонної безпеки щодо стратегічного управління організаційним потенціалом прикордоння. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Військові та технічні науки*. Хмельницький: НАДПСУ, 2019. Вип. 1 (67). С. 142.
10. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 р. № 661-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 27. Ст. 208.
11. Torichnyi V., Biletska T., Rybshchun O., Kupriyenko D., Ivashkov Y. & Bratko A. Information and propaganda component of the Russian Federation hybrid aggression: Conclusions for developed democratic countries on the experience of Ukraine. *TRAMES*. No. 25 (75/70). 3. pp. 355–368. DOI: 10.3176/tr.2021.75.02.
12. Шайкан В. Повсякдення українців у роки німецької окупації 1941–1944. Київ, 2010. 80 с.
13. Юрчак Ю.М., Пархомов О.М. Інтелектуальний аналіз інформаційної складової гібридної війни російської федерації проти України в медіапросторі. *Наука про цивільний захист як шлях становлення молодих вчених / матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції курсантів, студентів, ад'юнктів (аспірантів)*. Черкаси: Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2023. (Черкаси, 12 травня 2023 року). Черкаси: Вид-во, 2023. С. 354–355.
1. Bunicev, T.V., Bloschynskyi, I.H. & Sinkevych, S.V. (2016). *Istoriia viin ta zbroinykh konfliktiv: pidruchnyk* [History of wars and armed conflicts: a textbook]. Khmelnytskyi, 340 p. [in Ukrainian].
2. Viina i mif. Nevidoma Druha svitova [War and myth. Unknown World War II]. (Eds.). O. Zinchenko, V. Viatrovych, M. Maiorova. Kharkiv, 2016. 272 p. [in Ukrainian].
3. Viatrovych, V. (2022). *Ukraina. Istoriia z hryfom "Sekretno"* [Ukraine. History with the label "Secretly"]. Kharkiv, 512 p. [in Ukrainian].
4. Demskyi, V.V. & Yurchak, Yu.M. (2019). *Problema zakhystu vid nehatyvnoho informatsiino-psykholohichnoho vplyvu na personal viddilu okhorony derzhavnoho kordonu v konteksti informatsiinoi viiny* [The problem of protection against negative information and psychological influence on personnel of the state border protection department in the context of information warfare]. *Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Service of Ukraine. Psychological sciences*. Khmelnytskyi, Vol. 1 (12). pp. 83–94. [in Ukrainian].
5. Demskyi, V., Kabachynskyi, M. & Yurchak, Yu. (2019). *Prohrama protydii nehatyvnomu informatsiino-psykholohichnomu vplyvu na osobovy sklad orhanu okhorony Derzhavnoho kordonu* [The program for counteracting the negative informational and psychological influence on the personnel of the State Border Protection Agency]. *Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Service of Ukraine. Series: psychological sciences*. (Ed.). O.F. Volobuieva. Khmelnytskyi, No. 4 (15). 357 p. [in Ukrainian].
6. Zharkov, Ya.M., Kompantseva, L.F., Ostroukhov, V.V. Petryk, V.M., Prysiazhniuk, M.M. & Skulysh, Ye.D. (Ed.). (2012). *Istoriia informatsiino-psykholohichnoho protyborstva: pidruch.* [The history of informational and psychological conflict: a textbook]. Kyiv, 212 p. [in Ukrainian].
7. Kabachynskyi, M.I. (2008). *Istoriia kordoniv Ukrainy: navchalnyi posibnyk* [History of the borders of Ukraine: a study guide]. Khmelnytskyi, 344 p. [in Ukrainian].
8. Kentii, A. & Lozytskyi, V. (2010). *Radianski partyzany 1941–1944: svitlo i tyni* [Soviet partisans 1941–1944: light and shadows]. Kyiv, 80 p. [in Ukrainian].
9. Kupriyenko, V.D. (2019). *Rekomendatsii subiektam zabezpechennia prykordonnoi bezpeky shchodo stratehichnoho upravlinnia orhanizatsiinym potentsialom prykordonnia* [Recommendations to subjects of border security on strategic management of the organizational potential of the border]. *Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Service of Ukraine. Military and technical sciences*. Vol. 1 (67). p. 142. [in Ukrainian].
10. *Pro Derzhavnu prykordonnu sluzhbu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 03.04.2003 r. № 661-IV* [On the State Border Service of Ukraine: Law of Ukraine dated 04/03/2003 No. 661-IV]. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2003. No. 27. Art. 208. [in Ukrainian].
11. Torichnyi, V., Biletska, T., Rybshchun, O., Kupriyenko, D., Ivashkov, Y. & Bratko, A. (2021). Information and propaganda component of the Russian Federation hybrid aggression: Conclusions for developed democratic countries on the experience of Ukraine. *TRAMES*. No. 25 (75/70). 3. pp. 355–368. DOI: 10.3176/tr.2021.75.02. [in English].
12. Shaikan, V. (2010). *Povsiakdennia ukraintsiv u roky nimetskoj okupatsii 1941–1944* [Everyday life of Ukrainians during the years of German occupation 1941–1944]. Kyiv, 80 p. [in Ukrainian].
13. Yurchak, Yu.M. & Parkhomov, O.M. (2023). *Intelektualnyi analiz informatsiinoi skladovoi hibrydnoi viiny rosiiskoi federatsii proty Ukrainy v mediaprostori* [Intellectual analysis of the informational component of the hybrid war of the Russian Federation against Ukraine in the media space]. *Nauka pro tsyvilnyi zakhyst yak shliakh stanovlennia molodykh vchenykh: Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii kursantiv, studentiv, adiunktiv (aspirantiv) – The science of civil protection as a way of formation of young scientists: Proceedings of the All-Ukrainian scientific and practical conference of cadets, students, adjuncts (graduate students)*. (pp. 354–355). Cherkasy. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 09.02.2024